

ZEE WOORDEN

Een speurtocht naar de naamsverklaring van zandbanken, geulen en andere 'zee-begrippen'

Heb je je wel eens afgevraagd waarom de zandbank 'Trapegeer' zo heet, of hoe de 'kabeljauw' aan zijn naam gekomen is? Of ben je veeleer benieuwd naar de persoon achter de 'Thorntonbank' of naar de ontstaansgeschiedenis van de maritieme term 'kraaijenest'? Geen nood, wij zochten de betekenis van de meest intrigerende zeewoorden voor je op en presenteren hieruit per editie van De Grote Rede twee termen: telkens één naam van een zandbank of geul op zee, en één niet-toponiem. Met de hulp van een experten-team waagt De Grote Rede zich op het gladde ijs van de historische en etymologische woordverklaring en laat je meegenieten van de 'best professional judgment' van deze zeewoordenaars.

KOKSIJDE, LOMBARDSIJDE... EN DE ANDERE 'IDES'

Dat meerdere oude of nog bestaande plaatsnamen aan de kust eindigen op 'ijde' of 'ide', is geen toeval. Of het nu gaat om Koksijde, Raversijde of Lombardsijde of om het verdwenen Nieuwe Yde (bij Oostduinkerke) of Blutsyde (bij Bredene), alle dragen ze in zich de verwijzing naar een middel-eeuws gebruik. Het gebruik om kleinere vissersschuiten veilig aan land te brengen, te "(h)yden", op plaatsen waar ze beschut lagen voor het grootste stormgeweld. Waar en hoe deze 'iden' ontstonden en opnieuw verdwenen, zochten we voor jullie verder uit.

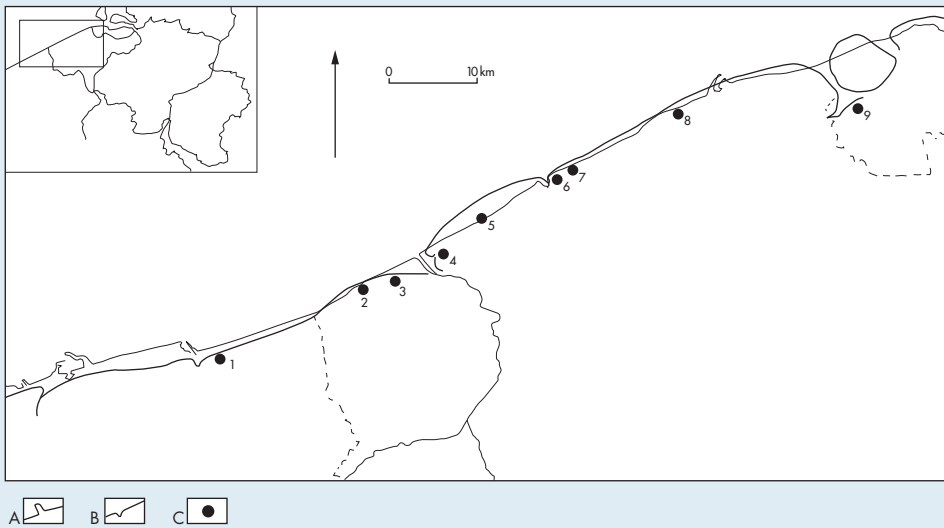
DE NOG BESTAANDE 'IDES' VAN DE VLAAMSE KUST

Vandaag telt *Koksijde* inclusief de deelgemeentes Oostduinkerke en Wulpen ca. 21.000 zielen. Het is vooral bekend als thuisbasis van het 40ste helikoptersmaldeel, vertolkt in de destijds zeer populaire TV-serie 'Windkracht 10', en voor de restanten en de herinnering aan de imposante Cisterciënzer abdij Ten Duinen. De plaatsnaam duikt voor het eerst op in 1239 onder de vorm *Coxhide* en in 1271 als *Coxhyde*. Net als de diverse andere gedocumenteerde spellingswijzen

(*Koxide*, *Koxhide*, *Coxhiide*, *Cocxide*) verwijst de naam naar een 'ide' of aanlegplaats, en staat ze in verband met een zekere *Cok*. Volgens E. Vlietinck, die zich reeds in 1936 over deze materie boog, kan deze *Cok* de eerste hier actieve reder of de voornaamste inwoner zijn geweest van het gehucht dat zich rond de aanlegplaats vormde. Ter ondersteuning verwijst hij naar diverse andere toponiemen zoals *Coxland* (bij Westkerke), *Coxmoere* (landerij bij Varsenare), de *Coxweg* (St-Kruis, Zeeland). Een andere mogelijke verklaring verwijst naar het woord *kok*, als ronde hoogte of duin. De alternatie-

Deze foto toont de kreek van Lombardsijde met in de verte de vierboete (oude vuurtoren) van Nieuwpoort. Dit plaatje van rond het begin van de 20ste eeuw geeft vermoedelijk een goed beeld van hoe de vroegste ides er moeten hebben uitgezien (collectie Nationaal Visserijmuseum van Oostduinkerke)

De vissersnederzettingen met yde-haven langs de Vlaamse Kust in de tweede helft 13de, eerste helft 14de eeuw. A. Huidige kustlijn. B. Reconstructie kustlijn in de 13de eeuw. C. Vissersnederzetting 1. Yde bij Duinkerken. 2. Koksijde. 3. Nieuwe Yde. 4. Lombardsijde. 5. Walraversijde. 6. Bludsyde. (?). 7. Yde bij Wenduine. 8. Scarphout. 9. Koksijde bij Sluis (Termote 1992).

ve hypothese als zou *kok* slaan op het hier massaal voorkomen van het schelpdier kok(kel), vooropgesteld door o.a. Karel de Flou, wuift Vlietinck van de hand. Het oudste Koksijde lag vermoedelijk aan de kustlijn net buiten het domein van de Duinenabdij. Het verdween in de loop van de 14de eeuw, waarna de naam overging naar de oudere nederzetting Simoenskapelle, dat zich bevond ter hoogte van de hoek van de huidige Zeelaan en Helvetialaan en verdween eind 17de - begin 18de eeuw onder het wandelende duin de Galloper. Het nieuwe, huidige Koksijde herrees een 600 m ten zuiden hiervan en nam de oude naam over.

Ook *Raversijde* zou volgens Vlietinck genoemd zijn naar zijn stichter of voornaamste inwoner of eigenaar: Walraven. De oude benaming luidde immers *Walravensyde* of *Walravenside*, zoals o.a. af te lezen valt op de beroemde kaart van het Brugse Vrije door Pieter Pourbus uit 1563. Ze is ook nog terug te vinden in het tegenwoordig deels gereconstrueerde vissersdorp en annex museum. Het huidige *Raversijde* ligt een kilometer verder oostwaarts, telt zo'n 1500 inwoners en vormt een gehucht in de westrand van Oostende. Het oude vissersdorp verdween eind 16de eeuw, tijdens de Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en de geuzen.

Het feit dat de oudst teruggevonden schrijfwijze voor *Lombardsijde* 'Lombardie' luidt, leidde tot heel wat speculatie over de oorsprong van de naam. De naam zou niets van doen hebben met een 'ide', maar te interpreteren zijn als een stichting door de Lombarden, de middeleeuwse meesters in de geldhandel. Omdat in oude rekeningen geen enkel spoor kan worden teruggevonden ten gunste van deze theorie, houdt Vlietinck het ook hier bij een verklaring zoals vooropgesteld voor *Koksijde* en *Raversijde*: de *ide* of kreek van een zekere Lombard, dus. Deze Lombardie-kreek vormde, samen met het Vloedgat, respectievelijk de westelijke en

oostelijke tak van de Yzermondung. De oudst geattesteerde vorm *Lombardie* (1248), stemt niet overeen met de oorspronkelijke klankgedaante van de naam, die *Lombards-(h)ide* geluid moet hebben. Daarvan is *Lombardie*, uitspraak *Lombardieë*, een dialectische variant, ontstaan door de wegval van de *-d* tussen twee klinkers (te vergelijken met West-Vlaams *lieën* (lieden), *rieën* ('rijden' uit Middelnederland *riden*) en *blieë* ('blij', uit Middelnederlandse *blide*) Dat de oorspronkelijke vorm pas in 1408 in een bron werd aangetroffen, is aan het toeval te wijten. Het stadje gaat vandaag als deelgemeente van Middelkerke door het leven en telt nauwelijks 1800 inwoners. Verzanding van de haven (1260), verwoesting door de Engelsen (1383) en door de Fransen (1488) konden niet verhinderen dat het tot eind 15de eeuw een belangrijk centrum voor de haringvisserij was.

NOG MINSTENS DUBBEL ZOVEEL VERDWENEN VLAAMSE IDEN

Uit de vele verwijzingen naar intussen verdwenen *iden* in oude documenten blijkt dat deze tweederangs aanlegplaatsen - de havens aan brede inhammen stonden hoger op het verlanglijstje - alomtegenwoordig waren. Tussen de monding van de Schelde en de ingang van het Kanaal is er sprake van zeker zeven verdwenen *iden*. Van west naar oost vinden we: *le Heide* of *la Hyte* (bij Duinkerke; verdwenen eind 16de eeuw), *Nieuwe Yde* of *Ter Yde* (tussen Nieuwpoort en Oostduinkerke aan het Vloedgat; tijdens 14de eeuw van 600-900 naar 30 inwoners; verlaten in 16de eeuw), de *Ydes* van Maria-kerke en Oostende, *Blutsyde* (t.h.v. grens Bredene-Oostende), de *Yde* van Wenduine (o.a. vermeld in 1578) en een tweede *Coxyde* (aan oude Zwinarm nabij Aardenburg; sinds 1200; verdwenen eind 16de eeuw)(zie kaart).

Ook ZO-Engeland kende tijdens de Middeleeuwen heel wat van dit soort schuilhavens. Vlietinck illustreert dit met een oorkonde uit 1281, bewaard in het archief van de St-Pietersabdij Gent, die gewag maakt van een 20-tal plaatsen aan de oevers van de Thames met het achtervoegsel *hida*, *hide* of *ide*. Net als bij de Vlaamse *iden*, draagt elk van deze verdwenen toponiemen (*Acelishida*, *Balseeshida*, *Barhiloneshida*, *Buckelmeshida*, *Calsirshida*, *Kevelmeshida*, *Kourlandhida*, *Manifaldhida*, *Manirdahida*, *Tusselhide*, *Vasselhide*, *Westfrodhide*, *Ostfrodhide*, *Tangehida*, *Wronghide*) in zich een familienaam. *Hyde*, *hide* of *hythe* in de betekenis van haven, staat ook al vermeld in *Beowulf*, Englands eerste roman en leeft vandaag nog verder in o.a. het kustplaatsje *Hythe* (ten westen van Folkestone) en in gelijklopende toponiemen in de buurt van Colchester en Southampton. Ook het district *Rotherhithe* in de Docklands van London, past in deze reeks.

VERKLARING: GROTE LIJNEN DUIDELIJK

De meeste bronnen zijn het erover eens dat *ide* is afgeleid van het werkwoord (*h)iden*, dat 'schuilen, aanleggen' betekent. Zo vermeldt een oude Oostendse rekening uit 1403-04: "als men de bakine stac omme de harijnc scepe te hydene". Aan alternatieve verklaringen als zou een *ide*: (1) een groep visserswoningen zijn, (2) afgeleid zijn van *ydel* (leeg) en slaan op diep water of (3) afstammen van het Friese *ie* (water, kreek), wordt weinig geloof gehecht. Toch is het niet volledig duidelijk hoe we ons een dergelijke *ide* of schuilhaven/aanlegplaats moeten voorstellen. Vlietinck stelt dat het een schuilplaats betreft achter de duinen, waar kleinere schepen veilig aan land konden worden gebracht "ter wintersaete" (ter overwintering), maar zonder dat er echt sprake is van een geul, kreek of vliet. Als argument haalt hij aan dat noch te Koksijde, Wenduine of Raversijde ooit een geul heeft bestaan ten tijde van de bekende teksten. Volgens deze visie moet een *ide* een plaats zijn waar de duinen sterk afgevlakt of afwezig zijn, zodat het binnentrekken van de vaartuigen mogelijk was. Karel Loppens is het daar niet mee eens en stelt dat er bij alle Middeleeuwse *iden* wel degelijk sprake was van een waterloop. Zowel voor Koksijde, Wenduine als Raversijde is immers bekend dat er ooit een geul vanuit het achterland door de duinen brak. Toen - ten gevolge de oprukkende bedijking en het plaatsen van sluizen vanaf de 11de en 12 eeuw - deze geulen verzandden, verloren ze geleidelijk aan hun rol als schuilhavens. Zolang de inham niet al te zeer was opgehoogd en dichtgeslibd, bleef deze functie echter behouden. Vermoedelijk ligt deze evolutie van kreek naar verzande laagte tussen de duinen aan de basis van de controversie.

Toen het VLIZ-infoloket onlangs de vraag kreeg waar het woord ‘zee’ vandaan komt, was dit toch even schrikken. Zelden staan we immers stil bij de oorsprong van zo’n vanzelfsprekende woorden als zee. Een kluit naar de hand van het ‘zeewoordenteam’ van etymologen, historici, hydrografen, archeologen en ecologen? De confrontatie met een woord voor een verschijnsel dat centraal staat in onze belangstellingssfeer, wilden we na bijna vijf jaar spuurwerk naar de oorsprong van zeegerelateerde woorden alvast niet uit de weg gaan!

ZEEËN EN OCEANEN, HET VERSCHIL?

De continenten verdelen de wereldzee in vijf uitgestrekte zeewatergebieden, de oceanen. Vijf tellen we er: de Stille of Grote Oceaan, de Atlantische Oceaan, de Indische Oceaan, de Noordelijke Ijszee en de Zuidelijke of Antarticische Oceaan. Samen bedekken ze meer dan tweederde van het aardoppervlak. Zeeën zijn altijd kleiner dan oceanen. Ofwel zijn het (bijna) volledig ingesloten zout- of brakwaterbekkens (bv. Zwarte Zee, Kaspische Zee, Baltische Zee, Rode Zee, Dode Zee, Middellandse Zee, etc.), of het zijn delen van de oceanen die aan twee of drie kanten ingesloten worden door land (bv. Noordzee, Caribische Zee, etc.).

HET WOORD ZEE ... EN HAAR AL DAN NIET ‘ZWELLEND’ VERWANTEN

Het woord zee komt voor in alle moderne Germaanse talen en duidt er steeds een waterplas aan. Dat kan een groot water zijn, een heuse zee dus, maar ook een meer of een plas. Nederlands zee, Fries see en Engels sea betekenen allen ‘zee’. Het Duitse See daarentegen kent beide toepassingen: is het woord vrouwelijk (*die See*), dan is het synoniem met Meer en betekent het ‘zee’, als mannelijk woord (*der See*) is het de tegenhanger van Nederlands meer. Zo spreekt men in het Duits van *die Nordsee* en *die Ostsee*, maar van *der Bodensee* en *der Vierwaldstättersee* (in het Nederlands respectievelijk *Bodenmeer* en *Vierwoudstrekenmeer* genoemd). De situatie in de Scandinavische talen lijkt goed op die in het Duits: Deens *sø*, Noors *sjø* IJslands *sjór* en Zweeds *sjö* slaan zowel op een zee als op een meer. Bovendien kennen de Scandinavische talen ook een tweede woord voor ‘zee’: *hav* of *haf*.

Aangezien zee al voorkwam in de oudst bekende fasen van de Germaanse talen (Oudnederlands, Oudengels, Oudfries, Oudsaksisch, Oudhoogduits, Oudnoors en Gotisch), is het een gemeengermaans erfwoord. Het klimt op tot de tijd vóór de Germaanse volkeren zich verspreidden over Europa, waardoor hun taal zich opsplijtte in verschillende families: Oost-, West- en Noordgermaans, die naderhand nog verder uiteenvielen in afzonderlijke talen. Over de voor-Germaanse geschiedenis van zee bestaat geen zekerheid. Veel woorden uit onze erfwoordenschat zijn in het Germaans gevormd uit reeds bestaande Germaanse woorden. Een voorbeeld daarvan is het Scandinavische *hav/haf*, in het Oudnoors *haf*, dat afgeleid is uit de stam van het werkwoord *haffan*, waaruit onder meer Nederlands *heffen* ‘optillen’ ontstond. Als basisbetekenis van het substantief *haf* geldt ‘wat opgetild wordt’ en vandaar ook ‘wat zwelt’. Blijkbaar zagen de Noordgermaanse naamgevers de zee als een water dat aanzwelt bij opkomend getij.

VROEGSTE BETEKENIS TE VERKLAREN?

Het woord zee daarentegen valt niet te verklaren als een Germaanse creatie, afgeleid uit een werkwoord of een ander bestaand Germaans woord. Het moet als zelfstandig naamwoord ofwel overgeërfd zijn uit een oudere taalfase, ofwel ontleend aan een andere taal. Zeer veel Germaans woordgoed is overgeleverd uit het Indo-Europees, een soort van oertaal, of beter een familie van eng verwante taalvariëteiten die in een uitgestrekt Europees-Aziatisch gebied gesproken werden en waarop bijna alle moderne Europese en tal van Aziatische talen teruggaan. Tot het Indo-Europees behoren behalve het Germaans onder meer ook het Latijn en zijn latere Romaanse afstammelingen, het Grieks, de Slavische talen, het Albanees, het Perzisch en verschillende Indische talen. Van dat Indo-Europees zijn geen rechtstreekse bronnen overgeleverd. Alles wat we erover weten berust op reconstructie door vergelijking van verwante vormen uit de dochtertalen. Zo leert vergelijking van de gebruikelijke woorden voor ‘vader’ en ‘moeder’ in een heleboel talen in Europa en Azië dat Nederlands *vader* en *moeder*, Latijn *pater* en *mater* (en dus Frans *père* en *mère* en Italiaans/Spaans *padre* en *madre*), Perzisch *pedar* en *madar* allemaal

uit dezelfde brontaal zijn voortgekomen. Van het woord zee zijn echter geen duidelijk parallelende te vinden in andere Indo-Europese taalfamilies dan het Germaans. Noch in het Latijn en zijn Romaanse opvolgers, noch in het Grieks, de Slavische talen of het Perzisch vallen woorden aan te wijzen die direct met het Germaanse zee in verband te plaatsen zijn. De uiteindelijke herkomst van het woord blijft dus in nevelen gehuld. Volgens sommige etymologen zouden de Germanen het hebben ontleend aan een heel andere, niet Indo-Europese taalfamilie, waarmee ze in contact kwamen toen ze omstreeks de 6^e eeuw voor onze jaartelling rond de Oostzee woonden. Op diezelfde taal zouden ook Fins *saivo* en Sami (= Laps) *savja* ‘binnenmeer’ terug kunnen gaan.

Een andere onbeantwoorde vraag is waarom de Germanen bij een andere taal te leen gingen. Ze hadden immers voor ‘zee’ al een eigen, Indo-Europees erfwoord: de voorloper van het Nederlandse *meer*, waarvan de Romaanse, Slavische en Keltische afstammelingen tot op vandaag benamingen zijn voor de zee. Denk maar aan het Frans *mer*, Italiaans *mare* en Spaans *mar* - alle uit Latijn *mare* -, Bulgaars *morje*, Russisch *more*, Tjechisch *moře*, Pools *morze* en Servo-Kroatisch *more/masa* - alle uit Oudslavisch *morje* -, en Keltisch *muir*. Die betekenis kwam ook voor in alle Oudgermaanse talen, naast die van ‘meer, waterplas’, die vandaag overigens enkel nog wordt gedragen door Nederlands *meer* en Fries *mar*. Het Middelenengels kende *mere*, bewaard in eennamen als *Windermere* en *Grasmere*, maar tegenwoordig spreekt men in het Engels van *lake*. Het lijkt er dus op dat er in de vroege geschiedenis van het Germaans als gevolg van taalcontact met Noorderse volkeren twee woorden voorradig waren die zowel ‘zee’ als ‘meer’ betekenden. In een aantal Germaanse talen is dat nog steeds zo, maar in het Engels, het Nederlands en het Fries heeft elk van die woorden zich naderhand toegespitst op één van de twee begrippen: het oude Indo-Europese erfwoord *meer* werd de gewone benaming voor een meer of waterplas, het leenwoord uit de alsnog onbekende Noord-Europese taal vernauwde zijn toepassingsbereik tot het begrip ‘zee’.

Bronnen

- Casaer L. (2009). Nieuwpoort als zeehaven. Havenhydrografie in de 13de eeuw. Nieuwpoortse archiefkrant 1 (2).
- Lausch E., H.-J. Neubert, M. Rössiger, G. Schriever, B. Stoepel, G. Thomssen & J.-U. Kerstein (2000). Atlas van de oceanen. Tirion. Baarn: 264pp.
- Loppens K. (1938). De Yden der Vlaamsche Kust. Hun ontstaan en verdwijnen. Biekerf 44, 12: 289-295.
- Termote J. (1988). De sites van de abdij O.L.Vrouw ten Duinen te Koksijde. Nieuwe gegevens omtrent de vroegste materiële evolutie. De Duinen 18: 9-23.
- Termote J. (1992). Tussen land en zee. Het duingebied van Nieuwpoort tot De panne, Tiel.
- Vlietinck E. (1936) De Yden van Vlaanderen van Duinkerke tot Sluis. Geschied- en taalkundige studie. Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding Jaargang XXXV, nr 10, verhandeling 347. NV Standaard Boekhandel Antwerpen – Brussel – Gent – Leuven: 35pp.

